

Анастасія Трохимець

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТСЬКОМУ ДИСКУРСІ: ФУНКЦІОНУВАННЯ І ТИПОЛОГІЯ

У статті проаналізовано лексичні засоби вираження категорії експресивності у виступах українських політиків у Верховній Раді. Схарактеризовано стилістично знижену та оцінну лексику, викоремлено основні групи метафор у політичному мовленні. Матеріалом для аналізу слугували промови народних депутатів за період 2016–2015 роки. Узагальнено основні тенденції експресивізації парламентського дискурсу на лексичному рівні.

***Ключові слова:** політичний дискурс, парламентський дискурс, категорія емоційності, категорія експресивності, експресивна лексика, метафора.*

Сучасний політичний дискурс в Україні характеризується високим ступенем емоційності та експресивності. Парламентські виступи політиків є важливим майданчиком для формування громадської думки, впливу на електорат та прийняття важливих державних рішень. У цьому контексті мовні засоби вираження експресії відіграють ключову роль, адже вони не лише передають інформацію, але й емоційно забарвлюють її, підсилюють аргументацію, створюють певний імідж політика та формують ставлення аудиторії до обговорюваних питань. Дослідження мовних засобів вираження експресії у парламентських виступах українських політиків є **актуальним** з кількох причин: поглиблення розуміння політичної комунікації; виявлення національної специфіки політичного дискурсу; удосконалення політичної культури. Результати дослідження можуть бути корисними для політичних діячів, спічрайтерів, журналістів, політологів та всіх, хто цікавиться політичною лінгвістикою та ефективною комунікацією.

Метою дослідження є характеристика, аналіз та класифікація мовних засобів вираження експресії, що використовують у своїх промовах народні депутати України. Відповідно до мети були поставлені такі **завдання**: схарактеризувати теоретичні засади дослідження експресивності в мові та політичному дискурсі; класифікувати основні типи мовних засобів вираження експресії; проаналізувати частотність та функціональне навантаження різних типів експресивних засобів у виступах політиків; виявити залежність вибору та використання експресивних засобів від політичного контексту, мети виступу та особистості оратора; схарактеризувати прагматичний вплив використання експресивних засобів на аудиторію.

Об'єктом дослідження є тексти політичних виступів та заяв українських парламентарів. **Предметом** дослідження є мовні засоби вираження експресії у парламентських виступах українських політиків.

Матеріалом для аналізу слугували близько 250 промов українських парламентарів впродовж періоду з 2016 по 2025 рік. Найбільше у аналізі використовуються промови таких політиків: Олег Ляшко, Юлія Тимошенко, Олексій Гончаренко.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше комплексно проаналізовано використання мовних засобів вираження експресії у публічних виступах народних депутатів Верховної Ради України періоду післяреволюційного функціонування країни та представлено класифікацію мовних засобів.

Викладення основного дослідження. Лінгвістичні категорії експресивності, емоційності та емотивності є важливими інструментами для вираження значень, емоцій та суб'єктивної оцінки мовцем змісту висловлювання. Ці категорії є невід'ємними компонентами політичного дискурсу, оскільки політична комунікація, окрім інформаційної функції, має на меті також і здійснення впливу на аудиторію. Термінологічна диференціація понять «експресивність», «емоційність» та «емотивність» є предметом дискусій у науковому середовищі, зокрема в лінгвістиці. Вчені поділяються на тих, хто вважає ці поняття синонімічними, та тих, хто розмежовує їх.

Експресивність визначають як психологічно та соціально зумовлену якість мовного знака, що руйнує автоматизм його сприйняття, сприяє концентрації уваги, активізує когнітивні процеси та викликає емоційну напругу в адресата [5, с. 10]. У дослідженні емоційності та її співвідношення з експресивністю виокремлюють три основні напрями, які відображають різні точки зору на цю проблему: 1) ті, хто ототожнюють поняття «емоційність» з поняттям «експресивність»; 2) ті, хто розмежовують ці поняття; 3) ті, хто досліджував емоційність як самостійне явище, яке виокремлюється із загальної категорії експресивності [7, с. 153]. Інтенсифікація емоційної виразності досягається за допомогою різноманітних мовних рівнів, а також шляхом застосування стилістичних засобів. В. Чабаненко визначив, що емоційна лексика в ній представлена двома основними типами: 1) такі, що не мають понятійної основи й виражають лише емоції; 2) такі, що виражають водночас і поняття, й емоції [8, с. 10-11]. Емоційність також визначається як вираження емоцій, що характеризується частковою неконтрольованістю психобіологічних компонентів. У такому контексті емоції проявляються природно та спонтанно, демонструючи відкрите вираження почуттів. Ця думка збігається з визначенням емотивності в працях деяких зарубіжних дослідників, які вважають, що емотивність передбачає вияв емоцій із частково контрольованими експресивними компонентами.

Лінгвісти часто стверджують, що емотивність є «ядром» експресивності тексту. Вона надає емоційного забарвлення змісту, який когнітивно сприймається адресатом, завдяки яскравості та динамічності. Відповідно емоційний елемент збагачує образно-понятійний зміст експресивності, що пояснюється об'єктивними психологічними принципами. За Н. Бойко, експресивність є семантико-стилістичною суперкатегорією, що реалізується в смисловій структурі слова через його складові частини, що входять до денотативного, конотативного або образного макрокомпонентів, і може бути визначена лише в їх взаємозв'язку [3, с. 30]. Виразність тексту виникає в процесі його створення, коли автор підбирає мовні елементи, які найкраще допомагають йому реалізувати комунікативне завдання та вплинути на реципієнта. Велику цінність мають тут емоційні механізми, оскільки без емоцій не формується мотивація поведінки людини, зокрема й мотивація мовленнєвих дій.

Це означає, що в загальній психологічній структурі людини мислення, емоції та воля не діють окремо, а взаємопов'язані. Проте в певних обставинах деякі з них стають більш важливими для сприйняття дійсності та керування поведінкою [1, с. 12]. З огляду на це справедливо можна зробити висновок, що предметно-образний та понятійний зміст тексту породжує і емоційний ефект, викликаючи у адресата інтелектуальні та естетичні емоції. Зважаючи на це, емотивність розглядаємо у вузькому розумінні як лінгвістичну категорію, а в широкому – як комунікативно-прагматичну. Емотивність не ототожнюється з поняттями «експресивність» та «емоційність», а корелює з ними у площині комунікації.

Аналізуючи політичний дискурс як загальне явище та парламентські дебати як його конкретний прояв, можна стверджувати, що визначальним фактором є сфера спілкування. У парламентському дискурсі мовна маніпуляція політичною свідомістю здійснюється шляхом викривлення змісту за рахунок ідеологічного забарвлення, оцінних висловлювань, прагматичних цілей та варіативності денотативних значень мовних одиниць під впливом соціальних, культурних та інших факторів. Агональність, тобто прагнення до боротьби, є характерною рисою всіх учасників парламентського дискурсу, проте її інтенсивність значною мірою залежить від предмета обговорення, його актуальності та тривалості. Ю. Ганжуров вказує, що парламентський дискурс – це «багато в чому оцінювальне явище» [4, с. 110]. З огляду на це парламентський дискурс – це структуроване спілкування, що відбувається в межах парламенту, з урахуванням офіційних норм та інституційних правил. Він є підтипом політичного дискурсу, спрямованим на переконання аудиторії та досягнення конкретних політичних цілей. Парламентські дебати, як форма парламентського дискурсу, є організованим обміном думками між сторонами, де використовуються комунікативні стратегії для впливу на слухачів.

Лексичні засоби експресивності є важливим інструментом у руках політиків, адже вони дозволяють не лише передати інформацію, але й вплинути на емоційний стан аудиторії, сформувати певне ставлення до політичних подій та явищ. До основних лексичних засобів експресивності ми уналежнюємо стилістично знижену та інвективну лексику, оцінну лексику та метафори.

У сучасному політичному дискурсі активно використовується зневажлива, лайлива, фамільярна, вульгарна та інша стилістично знижена лексика. Таке використання стилістично зниженої лексики є порушенням норм сучасної української мови, оскільки мовний стандарт є необхідною складником культурного простору. Проте динаміка розвитку мови неминуче передбачає відхилення від стандартів.

На думку Л. Білоконенко, лайка є вербальним заміном «тактики фізичного насильства, що викликають в опонента образ, зачіпають його самолюбство, гідність і честь, але й допомагають зняти психологічне напруження» [2, с. 120]. Використовуючи зневажливі, лайливі, вульгарні слова автори публікацій не лише висловлюють власну оцінку, часто негативну, особливо в текстах суспільно-політичного характеру, а й певним чином впливають на свідомість читача або глядача.

Проаналізувавши виступи політиків, можемо класифікувати стилістично знижену та інвективну лексику в такий спосіб:

1. Жаргонізми.

У політичному контексті жаргонізми використовуються для того, щоб «наблизилися» до певних груп виборців, продемонструвати свою приналежність до «своїх» або створити ефект «людської» мови, більш доступної для аудиторії, напр.: *І чому ви повинні їздити в блатні поліклініки і за державний рахунок все мати?* (О. Ляшко, 21.02.2017); *Багато хто з вас сюди прийшов або за недоторканністю сховатися, або бабла заробити...* (О. Ляшко, 21.02.2017); *Сьогодні хтось буде жертви свої лабутени* (А. Тетерук 16.02.2016).

2. Ненормативна лексика.

Ненормативна лексика (також нецензурна лексика, обценна лексика, лихослів'я) – табу-йована (неприпустима) лексика, яку носії мови сприймають як відразливу, непристойну. У це визначення входять такі поняття, як блюзнірство, прокльони і лайка. Така мова перебуває поза нормальним стилем спілкування, напр.: *Тут чергове чучело, яке вирішило, що воно політолог, для чогось приписало моє ім'я до скандалу з ТО і журналом «НВ».* (О. Дубінський, 22.08.2019); *Якщо 450 депутатів не можуть ходити до залу, не можуть працювати, у мене тоді питання: а для чого ви, скотиняки, тут треба?!* (О. Ляшко, 21.02.2017)

3. Оцінна лексика.

Позитивно-оцінна лексика – це група слів і висловів, які політики використовують для створення сприятливого іміджу, підтримки власної аудиторії та формування довіри. Вона допомагає підкреслити досягнення, оптимістичні перспективи та позитивні якості певних осіб або явищ, напр.: *Україна сильна! Україна єдина! Поки ми разом – нас нікому не здолати!* (Ю. Тимошенко, 22.01.2025). Негативно-оцінна лексика – це група слів і виразів, що використовуються для критики, осуду або знецінення опонентів, їхніх дій, ідей чи поглядів. Така лексика допомагає формувати негативне ставлення до певних осіб або явищ і часто застосовується для політичної боротьби, дискредитації опонентів або підбурення емоційної реакції аудиторії, напр.: *Зараз люди отримали шок-платіжки...* (О. Ляшко, 18.10.2016); *Ми маємо створити всі умови правоохоронним органам щодо якісного документування злочинів, які скоюють злочинці, рашисти на території України, для того щоб в майбутньому це була доказова база щодо притягнення їх до кримінальної відповідальності* (М. Цимбалюк, 09.06.2022).

4. Метафори.

Політичне спілкування має на меті не просто передати інформацію, а й сформувати у слухачів певне бачення політичного світу. Метафори допомагають досягти цієї мети, підкреслюючи або приховуючи певні аспекти змісту, та забезпечують розуміння політичних висловлювань відповідно до поставленої мети. Використання метафор у політичних промовах робить мовлення більш виразним, яскравим та переконливим. Для досягнення максимального впливу на слухачів, політики прагнуть досконало володіти мовними засобами та дотримуватися літературних стандартів. Вони розуміють, що успіх промови залежить від її структури та організації. Метафора, яка часто використовується в сучасних ЗМІ, додає висловлюванням емоційності та виразності, що є важливим для політичного дискурсу.

Зважаючи на це, ми виокремили три типи політичної метафори (антропоморфна, зооморфна та артефактна), які політики використовують у своїх промовах найчастіше.

Антропоморфна метафора описується як такий засіб вираження, де об'єкти та явища реальності співвідносяться з людськими формами і характеристиками у вигляді асоціативних зв'язків. Така метафора є вкрай поширеною й різноманітною [6, с. 109]. Антропоморфна метафора також сприяє уявному моделюванню складної політичної дійсності та дозволяє виразно уявити складні політичні концепції як прості та зрозумілі поняття. З огляду на це використання антропоморфних метафор спрощує мовлення та робить політичні ідеї більш доступними для аудиторії, напр.: *Зараз вже стає зрозумілим, що українська Україна стає сильна тільки тоді, коли вона говорить одним голосом* (Ю. Тимошенко, 21.02.2022); *Шановні друзі, вчора вся країна побачила абсолютну ганьбу, коли з'явилися факти, відео, фото знуцать з рядових військовослужбовців* (О. Гончаренко, 26.12.2024).

Зооморфна метафора – це форма перенесення значень, що базується на аналогіях між характеристиками тварин та людськими якостями. Використання таких метафор для опису об'єктів тваринного світу ґрунтується на порівнянні між твариною та людиною, що відображає систему асоціацій, пов'язаних з певною твариною, напр.: *Ви ж бачите, як Юлія Володимирівна говорила, що з нами в коаліцію, а потім, що ми якісь зелені крокодили, які натискають кнопки бездумно* (Д. Арахамія, 17.03.2021); *Да всі були готові на все тоді для України, а ми тут собі щось телились, не могли прийняти ці закони, дотягнули до останнього моменту, за тиждень до засідання Європейської ради терміново приймаємо* (О. Гончаренко, 08.12.2023).

Артефактні метафори представлені двома концептуальними сферами – транспортними (механічними) й архітектурними. Метафора з вихідною сферою «артефакт» концептуалізує різноманітні соціально-політичні явища й процеси, що відбуваються в Україні, шляхом звернення до артефактів, тобто предметів і об'єктів, створених людиною, напр.: *... і це фактично дорога до економічної прірви і дефолту* (О. Ляшко, 17.02.2017); *Культура, мова, церква, армія – це підвалини української незалежності. Тому наша команда підтримує курс України в безпековий простір НАТО...* (О. Ляшко 05.09. 2018).

Висновки дослідження. Лексичні засоби експресії представлені широким спектром стилістично маркованої лексики: емоційно-оцінною, інвективною, розмовно-просторічною, а також метафоризованими одиницями. Вони не лише відображають ставлення мовця до об'єкта мовлення, а й формують образ адресата, посилюють поляризацію в дискурсі та дозволяють здійснювати емоційно-психологічний тиск. Особливу експресивну насиченість демонструє парламентський дискурс, де політична комунікація набуває форм публічної полеміки та конфронтаційної взаємодії. Високий ступінь емоційного напруження, боротьба за вплив, необхідність привернення уваги електорату обумовлюють активне використання експресивних ресурсів, які виступають інструментами для підтвердження правомірності власної позиції та підризу авторитету опонента. Отже, експресивні ресурси сучасної української мови є важливим елементом комунікативної стратегії політика, а їх вивчення дозволяє глибше зрозуміти закономірності

функціонування мови в суспільно-політичній сфері та механізми мовного впливу в умовах публічного спілкування.

Література

1. Артемова Л. В. Оцінно-емотивна домінанта експресивності сучасних іспанських аналітичних статей (на матеріалі періодичних видань “El País”, “El Mundo”, “ABC”): автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2006. 20 с.
2. Білоконенко Л. А. Пейоративна й інвективна лексика в міжособистісному конфлікті. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2012. Вип. 7(2). С. 119–127.
3. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
4. Ганжуров Ю. Парламентський дискурс в публічних комунікаціях. *Політичний менеджмент*. 2005. № 6. С. 103–113.
5. Коцюба З. Г. Експресивність номінативних речень як перекладознавча проблема (на матеріалі англійської та української мов): автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2001. 20 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
7. Сліпецька В. Д. Взаємозв'язок понять емоційність, оцінка, експресивність – актуальна проблема лінгвістичної теорії емоцій. *Studia Ukrainica Poznaniensia. Zeszyt IV*. С. 149–154.
8. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ: Вища школа, 1982. 167 с.